

1

Uvod u laboratorij

To je pravi laboratorij za ono što se može dogoditi drugdje u Europi. Tako je ledeno hladno, ali i okrutno točno, sredinom rujna 1991. šef francuske diplomacije Roland Dumas definirao ono što su obzirniji europski diplomati nazivali jugoslavenskom krizom. Tehnički hladan pojam »laboratorij«, osobito okrutan zna li se da se vježbe provode na ljudima, odnosio se u to vrijeme ponajprije na Hrvatsku. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), bivša komunistička, višenacionalna mezimica Zapada, bila je stabilna još samo na East Riveru. Kao stolica u UN-u. Projekt stvaranja velike Srbije, čiju je ideološku platformu uobličila Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU)¹, a kao svoj politički program prihvatio srpski vođa u usponu Slobodan Milošević, ulazio je u svoju osvajačku, ratnu fazu. Milošević je u to vrijeme formalno bio predsjednik Srbije, ali otkako je 1986. godine bio preuzeo kontrolu nad Savezom komunista Srbije, stvarna mu je politička moć uvijek uvelike nadilazila formalne ovlasti: preko Partije je bio gospodar Srbije, a preko Srbije je ostvario dominaciju u saveznim jugoslavenskim organima i presudan utjecaj na upravljanje raspadajućom SFRJ.

¹ Memorandum SANU objavljen je u rujnu 1986. godine u beogradskom dnevniku *Večernjim novostima*. Srpski su akademici konstatali kako je srpski narod najugroženiji u svojoj povijesti i na tezi o ugroženosti postavili cilj okupljanja svih Srba u jednoj državi

JNA – vojska raspadajuće SFRJ, kao posljednji bastion obrane komunističke Jugoslavije, u čijem su zapovjednom kadru Srbi posve dominirali, sa srpskim paravojnim snagama koje je već bila naoružala u suradnji s Miloševićem – već je tada vrlo otvoreno ratovala u Hrvatskoj za nove granice. Planski i racionalno. Sustavno su napadali gradove i sela u istočnoj Slavoniji. Sustavno su protjerali nesrpsko stanovništvo. Tada još anonimni pukovnik JNA, Ratko Mladić, već je pokazao prvi primjer zločina etničkog čišćenja na hrvatskom selu Kijevu u Dalmatinskoj zagori. Taj rujn 1991. bio je iznimno kritičan mjesec za opstanak Hrvatske: JNA i srpske paravojne jedinice napredovale su, Hrvatska je bila već razoružana² i suočena s otvorenom agresijom nastojala je stvoriti vojsku, diplomatsko je priznanje odgađano. Možda je sretna okolnost što u tome kaosu nitko nije osobito analizirao značenje riječi francuskog šefa diplomacije: da je sve to zanimljiv laboratorij! Dio vježbi za novi europski i svjetski poredak poslije pada Berlinskog zida i okončanja hladnog rata.

Laboratorij se potom, u još krvavijem obliku, od 1992. do 1995. preselio u BiH. Na kraju se 1999. vratio Srbiji, na Kosovo, mjestu s kojeg je Milošević bio krenuo u svoj osvajački pohod za stvaranje velike Srbije. Ovlaš je okrznuo i Makedoniju. Iz perspektive pokusnih kunića bile su to vrlo krvave vježbe. No u kojem su to laboratoriju važni interesi pokusnih kunića? Njihova je pogreška ako u bilo kojem trenutku povjeruju da su bitni. Mnogi političari s prostora balkanskog laboratorija pali su u tu zamku.

² Poslije pobjede HDZ-a na prvim višestranačkim izborima 1990. godine, JNA je u razdoblju između prijenosa vlasti sa Saveza komunista na novu demokratsku vladu odvezla oružje iz skladišta Hrvatske teritorijalne obrane i tako zapravo razoružala Hrvatsku.

Govoreći o balkanskom laboratoriju za buduće događaje, šef francuske diplomacije Roland Dumas samo je javno izgovorio ono o čemu su iza zatvorenih vrata već nekoliko godina razgovarale diplomacije i sigurnosne službe ozbiljnijih država kada bi se povelala riječ o tadašnjoj Jugoslaviji i njezinoj budućnosti. Ona, naime, nije mogla opstati na temelju demokratskih promjena. Ali to, naravno, nitko nije javno izgovarao. Čekali su da se dogodi. Istodobno su iza diplomatskih i sigurnosnih kulisa države koje su imale ambiciju utjecati na novu političku arhitekturu europskoga kontinenta već uvelike licitirale i procjenjivale: koliko će rat trajati, koliko će država iz Jugoslavije nastati, koje će od postojećih republika opstati i u kojim granicama? Dakako, razmatrale su i kako aktivno sudjelovati u raspletu i kako pouke iz raspada Jugoslavije iskoristiti kao model za druge države istočne i srednje Europe, u kojima je komunizam kao ideologija koja je silom držala zajedno složene, višenacionalne države bio pred slomom. Najveća je briga ipak bila: kako raskomadati SSSR bez ozbiljnijih sigurnosnih posljedica za ostatak svijeta.

Kad američka i francuska diplomacija razgovaraju o tajnama, znači da to više i nisu osobite tajne jer je nepovjerenje među njima tradicionalno toliko visoko. Godinu dana prije nego što je šef francuske diplomacije R. Dumas najavio zanimljiv laboratorij u Washingtonu su procjene o raspadu Jugoslavije razmjenjivali posebni savjetnik francuskog predsjednika François Mitterranda, Jacques Attali, i pomoćnik američkog državnog tajnika i bivši američki veleposlanik u Beogradu, Lawrence Eagleburger. »Vidim kako se Jugoslavija raspada u pet neovisnih entiteta u potpunom neredu«, prognosticirao je Attali (J. Attali, *Verbatim III.*, str. 597.).

No unatoč tim spoznajama, godinu dana poslije, tijekom najjače agresije JNA i srpskih paravojski na Hrvatsku, njegovi šefovi F. Mitterrand i R. Dumas gorljivo su, do posljednjeg

daha, javno branili legalitet i legitimitet nestale SFRJ, odgađajući priznanje Hrvatske i Slovenije. Prema Attaliju, Eagleburger nije proturječio procjeni o raspadu Jugoslavije. Uostalom, i CIA je to bila predvidjela u svome izvješću. Unatoč tomu, administracija predsjednika Georgea Busha starijeg podržavala je verbalno cjelovitost Jugoslavije i odbijala priznati nove države, čak i pošto je francuska diplomacija na to pristala, u prosincu 1991., popustivši pred njemačkim političkim pritiskom i prizorima brutalna agresivnog rata protiv Hrvatske. Prema Attaliju, Eagleburger je u tome razgovoru proširio opasnost raspada i na države izvan Europe: na Kanadu zbog Québeca i iskazao zabrinutost zbog raspada Sovjetskog Saveza. Eagleburger je time zapravo diskretno prosljedio poruku francuskom predsjedniku preko njegova savjetnika Attalija: da, Jugoslavija se raspada, ali ona nije najveći američki interes. Ona je u Europi.

Još izravnije je jugoslavenski rasplet u samo predvečerje rata prepustio Europi odnosno tadašnjoj Europskoj zajednici (EZ) Eagleburgerov šef, američki državni tajnik James Baker. Svrativši u Beograd s ministarskog sastanka Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji (KESS), prosljedio je američke poruke. Poručio je da SAD podržava integritet SFRJ i ne podupire jednostrane akte. Time je dao na znanje Hrvatskoj i Sloveniji da SAD neće poduprijeti njihove odluke o državnom osamostaljenju. Moglo se to shvatiti i kao zeleno svjetlo Slobodanu Miloševiću i Srbiji za osvajanje hrvatskog teritorija. Jer sa slovenskim je vodstvom Milošević već bio dogovorio izlazak Slovenije iz Jugoslavije. Milošević je to upravo tako i shvatio – kao zeleno svjetlo za rat. No Baker je poručio i da SAD podupire postojeće republičke granice i da neće priznati njihovu promjenu silom, osim ako se same republike o tome ne dogovore. Bila je to maglovita nada za Hrvatsku i njezina predsjednika Franju Tuđmana da, dogode li se rat i okupacija, srpska osvajanja neće biti priznata. Bilo je to i blago upozo-

renje Miloševiću da bi možda mogao imati problema s priznavanjem ratnih rezultata. Prema zapadnim obavještajnim procjenama, JNA je potpomognuta srpskim vojskama trebala slomiti hrvatski otpor za najdulje tri tjedna.

Istodobno, Baker je zatražio od Europljana da ne priznaju republike koje su proglasile samostalnost, tj. Hrvatsku i Sloveniju. To je značilo oduzeti Hrvatskoj mogućnost legalna diplomatskog manevra, diplomatske borbe za povrat teritorija. Europskim državama, koje su se u postjugoslavenskom ratu na kraju 20 stoljeća još opredjeljivale na temelju svojih političkih i vojnih savezništava iz Prvoga svjetskog rata, američki državni tajnik J. Baker poslao je signal da je američka politika na strani Srbije, odnosno velike Srbije. Uza sve to, poručio je tada već posve obezvlašćenu premijeru raspadajuće SFRJ Anti Markoviću: »Vi očajnički trebate proces. I uskoro ćete ga dobiti. U protivnom, republike će nastaviti poduzimati akcije koje ih guraju još dublje.« (J. Baker, *The Politics of Diplomacy*, str. 482.). Kao da je i njega želio ohrabriti da ne napušta brod. Poruka je u biti značila: u ovome se trenutku raspad Jugoslavije Amerike zapravo ne tiče, ali pratit ćemo što se događa.

Taj je najavljeni »proces« američki državni tajnik Baker još na ministarskom sastanku KESS-a u Berlinu, prije dolaska u Beograd, dogovorno prepustio Europljanima, među kojima je kontroverznim porukama još produbio podjele. Ostavio im je *mission impossible*, test na kojem će EZ, blokiran svojim načinom odlučivanja, podijeljenim nacionalnim interesima i nedostatkom vodstva, pokazati nemoć u rješavanju sigurnosnih problema u vlastitu susjedstvu. Bilo je to baš u doba kada je EZ pod francusko-njemačkim vodstvom trasirao put prerastanja u viši integracijski oblik, u Europsku uniju (EU), ambiciozno zamišljenu kao političku zajednicu koja će imati zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku. Pobornice integracije Europe, prije svega Njemačka i Francuska, nastojale

su ukloniti nedostatak koji je još petnaestak godina prije, u eri jakog SSSR-a i hladnog rata, tako lucidno dijagnosticirao kineski premijer Zhou Enlai. »On nije mogao razumjeti zašto Europa toliko odbija transformirati svoju ekonomsku snagu u vojnu moć i zašto bi kontinent koji je u stanju obraniti se, inzistirao na oslanjanju dalekog saveznika«, zapisao je nakon razmjene analiza s kineskim premijerom majstor diplomacije i sigurnosne politike, tadašnji američki državni tajnik Henry Kissinger (H. Kissinger, *Years of Upheaval*, str. 56.).

Bilo je to uistinu neshvatljivo sa stajališta država poput Kine ili SAD-a, država s jasnim vodstvom, kojemu je uvijek i iznad svega na prvome mjestu – nacionalna sigurnost, a sve su ostale vrijednosti njezini derivati. Europa, koja je tada podrazumijevala staru, zapadnu Europu, nasuprot istočnome komunističkom bloku, izrastala je na drukčijoj ideologiji. Ona se osnivanjem Europske zajednice za ugljen i čelik 1951. godine, kao preteče EZ-a i EU-a, zaštitila od sebe same, odnosno od budućeg rata vlastitih članica. I tako zaštićena iznutra razvijala je ekonomsku snagu, državu blagostanja s visokim socijalnim i demokratskim standardima. Činilo se to vrlo lagodnim i prosperitetnim izborom.

Od opasnosti izvana, prije svega od SSSR-a i komunističkoga bloka, EZ/EU štitio je NATO, u kojem je dominirao SAD. SAD je u Europi branio i Europu i sebe, zapravo cijeli zapadni poredak i sustav vrijednosti od komunističke prijetnje iz Sovjetskog Saveza. Takva je obrana bila naizgled idealna dok je postojala sovjetska opasnost. Dok nije završio hladni rat. Doduše, Francuska kao država s jakim osjećajem za nacionalnu sigurnost i nacionalni interes, prva je uočila da je Europa nemoćna bez vlastite obrane i pokušavala ju je razviti obrambeno-vojnim savezom Zapadnoeuropske unije (WEU). Ali, u tome nije imala potporu drugih članica EU-a, koje su se oslanjale na obrambeni kišobran NATO-a. Početak rata u Hr-

vatskoj Francuska je pokušala iskoristiti kao priliku za ostvarivanje ideje o zajedničkoj europskoj obrani, ali bez uspjeha. Takvoj je koncepciji europske obrane osobito nesklona bila Velika Britanija, tradicionalna američka saveznica u Europi, koja je od svoga pridruživanja EZ-u 1973. često bila sumnjičena da je zapravo američki trojanski konj u EZ-u/EU-u. Velika Britanija je u NATO-u, u kojem je oduvijek bila povlaštena američki saveznik u Europi vidjela jedinog jamca europske sigurnosti i u tome je imala potporu većine članica EU-a.

SAD je također imao svoj plan za Europu nakon hladnog rata. Plan je bio – ostati u Europi i postati gospodar europske sigurnosti u posthladnoratovskom razdoblju ili, kako je doktrinu u razmjeni analiza s Jacquesom Attalijem još u ožujku 1990. godine sažeo tadašnji predsjednik Vijeća za nacionalnu sigurnost Brent Scowcroft: »Treba pronaći politički okvir koji će opravdavati američku vojnu prisutnost u Europi bez neprijatelja« (J. Attali, *Verbatim III.*, str. 441.). Jer bez važne vojne prisutnosti američka uloga u Europi nije uvjerljiva. Trebalo je pronaći i nova odredišta za razmještanje američkih vojnika iz tada već ujedinjene Njemačke, u kojoj više nije bilo razloga za njihovu dugoročnu masovnu prisutnost. Prema Scowcroftu, Amerikanci su željeli »pronaći forum na kojemu ćemo razgovarati s Europljanima kako bismo pridonijeli političkoj stabilnosti kontinenta. KESS može biti korišten u tehničkim dokumentima, poput zaštite okoliša, ali i SSSR je članica. Dakle, teško je razgovarati o sigurnosti demokracija. Bolje bi bilo da je to NATO, ali bilo bi opasno učiniti ga isključivo političkim organom, jer bi to oduzelo opravdanje za prisutnost naših trupa u Njemačkoj. Možemo također razmišljati o proširenju NATO-a na države istočne Europe, ali opasno bi bilo izolirati SSSR« (J. Attali, *Verbatim III.*, str. 441.).

Tumačiti ratove na području bivše Jugoslavije, a ne uzeti u obzir američke ciljeve, koje je tako koncizno iznio Scowcroft,

te europske i balkanske interese najjačih država EU-a – znači propustiti bitno. Znači ne razumjeti ono što je u osnovi usmjeravalo i ratni i mirovni proces. U tu su zamku tumači postjugoslavenskih ratova često upadali pretpostavljajući da je zaustavljanje rata i ljudskih stradanja bio neprijeporan i zajednički cilj onoga što se obično naziva – međunarodna zajednica. A ako je negdje i primjećivana pristranost, tumačilo se to povijesnim ljubavima, poslovnim vezama. Tako je primjerice američka politika ravnodušnosti prema ratu u Hrvatskoj, koja je izrazito išla u korist velikosrpskim osvajanjima i Miloševiću, dala *carte blanche* za rat, u lokalnim analizama često pripisivana osobnim i poslovnim vezama Lawrencea Eagleburgera i Brenta Scowcrofta sa Srbijom. Veze su, doduše, postojale. No koliko su bile presudne? Strategija američkog o(p)stanka u Europi ipak nije u bitnome ovisila o tome hoće li ili neće Eagleburger nešto zaraditi na plasmanu na američko tržište »juga«, srpskog automobila za niže klase, koji je propao na američkom tržištu još prije nego što je propala Jugoslavija. Presudnije je bilo to što je SAD-u u to doba, u bivšoj Jugoslaviji manje odgovarao mir i stabilnost, a više rat i nestabilnost. I ta kriza i konflikt trebali su biti dovoljno duboki da Europa ne može njima ovladati. Jer konflikt je zapravo nužna pretpostavka za razgradnju starog i stvaranje novog poretka.

Bivša Jugoslavija bila je idealan poligon. Višenacionalna država, sastavljena poslije Prvoga svjetskog rata međunarodnim političkim pogodbama, oblikovana nakon Drugog svjetskog rata komunističkim, partijskim diktatom u šest republika, dvije autonomne pokrajine, s pet priznatih naroda i jednom brojnom nacionalnom manjinom (kosovski Albanci), koja je također težila statusu naroda i osamostaljenju, Jugoslavija je bila osuđena na raspad čim nestane ideološka, komunistička poveznica. K tome, u svakoj su republici, osim u Sloveniji, postojale znatne etničke zajednice drugih naroda,

a BiH je čak bila definirana kao republika triju ravnopravnih naroda – Muslimana (Josip Broz Tito muslimansku je vjersku zajednicu u BiH priznao kao narod), Srba i Hrvata. Raspad takve državne tvorevine nije mogao biti jednostavan i bez tenzija. Njegov je smjer presudno odredio agresivan projekt stvaranja velike Srbije prema načelu: gdje je god i jedan srpski grob, tu je Srbija! Projektni menadžer velike Srbije i tada neosporan srpski politički vođa Slobodan Milošević, dotad je već bio ovladao i najvećim dijelom JNA, formalno zajedničke savezne vojske. Dakle, rat je bio zajamčen.

Uz to, poligon je imao još jednu veliku prednost – dok se sukob zadrži na tlu Hrvatske i BiH, neće prijetiti opasnost od prerastanja rata u širi regionalni sukob. Trebalo je samo rat držati dalje od Kosova, na kojem se u sukob mogla uključiti Albanija, a osobito od Makedonije, koja je u sukob mogla uvući Albaniju i Bugarsku, tada još vrlo blisku SSSR-u, ali biti i ozbiljna kušnja za dvije članice NATO-a, Grčku i Tursku. Kosovo, kojim je Milošević već ovladao i držao ga pod nadzorom represijom nad kosovskim Albancima, bilo je jednostavno održati izvan sukoba: tako da ga se prepusti Miloševićевой represiji. I za Makedoniju je SAD u ranoj fazi pronašao rješenje. Čim su počele sitne oružane čarke uz makedonsku granicu, u Makedoniju je potkraj 1992. godine poslana preventivna UN-ova misija za nadzor granice, u kojoj je bilo i tristotinjak američkih vojnika. Bili su to jedini američki vojnici pod UN-ovim mandatom u bivšoj Jugoslaviji. Bio je to dovoljno jasan signal i Miloševiću i kosovskim Albancima da ne bi bilo pametno otvoriti ratište u Makedoniji.

Laboratorij je bio spreman i ograđen. Vježbe su mogle početi. U sljedećih desetak godina u tome se laboratoriju, najprije pod britanskom, a potom pod uvjerljivo američkom upravom, EU pokazao nedoraslim ozbiljnijem sigurnosnom izazovu na vlastitu kontinentu. Na američku inicijativu po-

stupno su oduzimate sigurnosne ovlasti Vijeću sigurnosti i prenošene na NATO. Poslije toga mnogo su brže prenesene s NATO-a na SAD i *ad hoc* saveznice za pojedine operacije u intervencijama u Afganistanu i Iraku. Jeljcinova Rusija nakon raspada Sovjetskog Saveza nakratko je prestala biti najveći američki protivnik u mirovnome menadžmentu na Balkanu i postala čak američka saveznica iz sjene. U tom je laboratoriju uvježbavana upotreba ljudskih prava i međunarodne pravde u kriznom, ratnom i poslijeratnom političkome menadžmentu.

Laboratorij je nadrastao prvotna predviđanja bivšeg šefa francuske diplomacije R. Dumasa – da bude primjer za ono što bi se moglo dogoditi drugdje u Europi. U njemu su stvoreni okviri za novi svjetski sigurnosni poredak – za američki unilateralizam. Amerika je postala ne samo glavni sigurnosni menadžer na Balkanu već je i ojačanim NATO-om ostala i jamac europske sigurnosti. Regionalni izazivač nevolja Slobodan Milošević bio je idealan američki sparing-partner od početka do kraja puta. Proračunati regionalni osvajač Milošević blokirao je mirovne pokušaje EZ-a/EU-a i poigravao se njima tijekom rata u Hrvatskoj 1991. Svojim je osvajanjima i neodustajanjem od velikosrpskih ciljeva u BiH stvorio uvjete za američko uključenje u mirovni proces. Svojom je nepopustljivošću dao uvjerljiv povod NATO-ovoj, no zapravo ponajprije američkoj vojnoj intervenciji na Srbiju 1999. godine. Povod je bio – zaštita ljudskih prava na Kosovu.

Miloševićev put od drskog i svemoćnog lokalnog silnika do susretljiva suradnika najbolje potkrepljuje njegov različit odnos prema mirovnim posrednicima na početku i pri kraju balkanskih laboratorijskih vježbi. Potkraj kolovoza 1991. godine Milošević je podcjenjivački izbjegavao posebnog izaslanika EZ-a, nizozemskog diplomata Henryja Wynaendtsa, koji ga je došao nježno nagovarati da pristane tek na slanje civilnih međunarodnih promatrača u Hrvatsku. Jer i za slanje proma-

trača u Hrvatsku trebala je suglasnost srpskog predsjednika. A on je upravo bio ratovao u Hrvatskoj, nisu mu trebali promatrači, pa je držao posebnog izaslanika EZ-a na čekanju poi-gravajući se podrugljivo njime. »U srpskom Predsjedništvu su mi odgovorili da je predsjednik otišao na vikend na selo i da nitko ne zna gdje je i kada će se vratiti«, sjeća se Wynaendts (H. Wynaendts, *L'Engrenage: Chronique yougoslaves juillet 1991–.aout 1992*, str. 75). U pomoć veleposlaniku Wynaendtsu u potrazi za predsjednikom Srbije S. Miloševićem pristigao je i tadašnji nizozemski vanjskopolički ministar i predsjedajuću Ministarskog vijeća EZ-a Hans van den Broek. Ali, predsjednik Milošević još je bio na ladanju i nisu mu mogli ući u trag. Kad se vratio, uzeo je tek papir koji su mu donijeli, da ga pomno prouči i otprovio ih s prezirom. Tako je to bilo u ljeto i jesen 1991. dok su Milošević i JNA osvajali Hrvatsku. Dok im je bilo dopušteno da to čine.

U listopadu 1998., stjeran do zida poraza, Milošević se ponašao posve drukčije. Bio je dostupan i susretljiv i u svojem uredu u Bijelom dvor uvodio je posve drukčije razgovore s američkim generalom Wesleyjem Clarkom, tadašnjim zapovjednikom NATO-a za Europu. Američki mu je general nabrojio sve srpske vojne i policijske jedinice koje mora povući s Kosova. Potom ga je zamolio da porazgovaraju nasamo dok su ih tadašnji glavni tajnik NATO-a Javier Solana i njemački general Klaus Naumann, manje uvjerljivi sudionici iste NATO-ove misije, čekali u susjednoj prostoriji. »Stajali smo licem u lice«, bilježi u memoarima general Clark (W. Clark, *Wagging Modern War: Bosnia, Kosovo and Future of Conflict*, str. 148.). »Gospodine predsjedniče, vi ćete morati povući sav višak svojih snaga i prestanimo se poigravati s time. Ako ih ne povučete, Washington će mi reći da vas bombardiram i ja ću vas jako bombardirati. Budite realni, gospodine predsjedniče, vi ne želite biti bombardirani. Onda recite svojim generalima da

budu kooperativni i da pronađu način izvlačenja viška snaga s Kosova.«

Američki general Clark zapravo je ponudio srpskom vođdu Miloševiću da bez borbe preda Kosovo – koje je formalno bilo dio Srbije, koje je u srpskoj mitologiji kolijevka srpstva, a u Miloševićevoj biografiji mjesto s kojega je počeo osvajački pohod stvaranja velike Srbije. Milošević je pažljivo slušao. Bila je to vrlo ozbiljna ponuda, koja ga je u svakoj varijanti vodila ravno u poraz. Ni pola godine potom Clark je ostvario obećanje. Europa je opet statirala.